

ТОШКЕНТ ВОҲАСИНИНГ ИЛК ЎРТА АСРЛАР МАДАНИЯТИ ТАРИХИДАН

Ф.Э.Тошбоев,
т.ф.н. (PhD), доцент

Л.З. Мамажонов,
ижтимоий- гуманитар фанларни ўқитиш методикаси
(Тарих) 2-босқич магистранти, Жиззах ДПИ

Аннотация:

Тошкент воҳасининг илк ўрта асрлар маданияти тарихи мавзусини манбалар ва археологик малумотлар асосида йоритишга ҳаракат қилинган.

Калит сўзлар: Ўрта Осиё халқлари, Эфталийлар ва Буюк Турк хоқонлиги, М.И.Филанович, Шоштепа ёдгорлиги, Қовунчи маданияти, Янги йўл, Қовунчитепа, Вревский, Туябўғуз, Янгийўл қабрлари.

Илк ўрта асрларда Ўрта Осиё халқларининг ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий ҳаётида муҳим, кескин ўзгаришлар содир бўлди. Бу даврда кечган кўплаб миграциялар мураккаб ижтимоий-сиёсий вазиятларни юзага келтирган. Бу даврдаги мавжуд дехқончилик воҳаларида аввал қатор мулкдорлар тасарруфидаги маҳаллий, майда ҳокимликларнинг амлоклари ташкил топди. Сўнгра эса илк ўрта асрларнинг йирик давлатлари, Эфталийлар ва Буюк Турк хоқонлиги таркибига номинал тарзда кирган ушбу ҳокимликларнинг тараққиёти, асосан сиёсий барқарорлик шароитида янада раванқ топди.

Тошкент воҳасидаги антик даврга оид ёдгорликларда ўрганилган моддий ашёларда бу даврда кириб келган сармат, юечжи, хун ва усун қабилалари ҳамда илк ўрта асрларда кириб келган, хионий, кидарий, эфталит ва турк хоқонлиги даври моддий ва маънавий маданиятига мансуб хусусиятлар кузатилади. Академик А.Р.Муҳаммаджоновнинг эътирофларига кўра, бу даврда, - “шаҳар аҳолиси гавжумлашиб улар, асосан, хунармандчилик ва савдо – сотиқ билан машғул эди. Кулоллик, тўқимачилик, саррожлик, мисгарлик, чилангарлик, темирчилик ва заргарлик бу даврда анча мунча ривож топган. Шаҳарларда хунармандчиликнинг айрим турларига турклар катта таъсир кўрсатган. Улар саррожлик, металл қазиб олиш ва ундан, айниқса, қурол – яроғ ясашга жуда моҳир эдилар. Бу пайтда Ўрта Сирдарё бўйи минтақасида маҳаллий анъаналар асосида тайёрланган ашёвий

манбаларда сифат ўзгаришлари кузатилиб, кўчманчиларга хос хусусиятлар, баъзан эса тўлиқ кўчманчиларга таълуқли буюмлар учрай бошлайди. Буни ўлка халқлари уй рўзгор буюмларидан тортиб, дафн удумларигача бўлган барча соҳаларда кузатиш мумкин. Бу ҳолат, Қовунчи маданиятининг Тошкент воҳаси халқлари моддий ва маънавий маданиятидан кенг ўрин эгаллаганлигини кўрсатади.

М.И.Филанович, Тошкент воҳасининг қадимги моддий маданиятини ўзида жамлаган Бурганлик маданиятига таълуқли Шоштепа ёдгорлиги қатламларидаги ўзгаришларни аниқлаб, Қовунчи маданиятининг пайдо бўлиши ҳақида муҳим маълумотлар беради [1]. Унда, Бурганлик маданиятидан Қовунчи маданиятига ўтиш босқичлар аниқланган. Шоштепа-2 босқичи, мил. авв. III-II аср бошлари билан даврланиб, унинг материалларида маҳаллий маданият ичида ўзгариш бўлган (сифат ўзгармаган)лиги таъкидланади. Бурганлик маданиятидан Қовунчи маданиятига ўтишдаги якуний босқич эса Шоштепанинг-3 этапи бўлиб, шу пайтдан маҳаллий маданият намуналарида кўчманчиларга хос ўзгаришлар пайдо бўлиши, олима томонидан Қовунчи маданиятининг вужудга келиши билан боғланади [2,138]. Шоштепа ёдгорлигидаги ўзгаришларга таяниб Тошкент воҳасида янги кўринишдаги маданиятнинг шаклланиб бошлашини мил. авв. II-I асрлар билан белгилайди.

Бу ҳолат кўшни Фарғона водийсидаги моддий маданият намуналарида ҳам кузатилади. Бу пайтда, Куғай-Қорабулоқ маданияти шаклланиб бошлайди ва кейинчалик у бир-биридан фарқ қилувчи уч босқични ўзида намоён қилади. Бу маданиятга оид археологик материалларда маҳаллий анъаналар билан биргаликда, чорвадорлар, айниқса, Ўрта Сирдарё бўйи ҳудуди орқали силжиган қабилалар, шунингдек, юечжи қабилаларнинг таъсири ҳам сезилади [3,102]. Тошкент воҳасида кузатилган бу маданий таъсир Уструшона ва Суғд ҳудудларида ҳам сезилади. О.В. Обелченко антик даврга оид Сўғд мазоркўрғонларининг вужудга келишини Орол бўйи ва Қуйи Сирдарё орқали силжиган сарматлар билан боғлайди. Бироқ, Зарафшон ўрта қисмидаги Сазағон, Миронкул ва Оқжартепа каби мазоркўрғонларнинг моддий маданият намуналарида Ўрта Сирдарё бўйи ҳудуди орқали силжиган юечжи, усун ва хун қабилаларининг таъсири кўпроқ сезилади. 1964-1965 ўрганилган III-IV асрларга мансуб, Миронкул (жами 17 та ўрганилган) мазоркўрғонларида марҳумлар бўйра ёки кигизга ётқизилган. Уларнинг боши асосан шимол ёки шимоли-шарққа қаратиб кўмилган. Ҳар бир қабрда сопол идишлар темир

ханжар, пичоқ, камар тўқалар ва бошқалар учрайди [4,83-85]. Бу ушбу мазорқўрғон материаллари, бу жойга, антик даврда кириб келган чорвадор уруғ жамоалари дафн этилганлигидан гувоҳлик беради. Бу пайтда Қовунчи маданиятининг таъсири марказий Сўғднинг маҳаллий туб аҳолиси шаҳарларигача кириб боради. Ушбу олимнинг таъкидлашича, “кириб келганларнинг бир қисми Сирдарё бўйидаги (Сўғдгача бўлган) қулай воҳаларда ўтроқлашган”. Моддий маданият намуналарида сифат ўзгаришлари, кириб келган бу чорвадорларнинг аста-секин маҳаллий аҳоли билан аралаша бошлаганлигини кўрсатади.

Қовунчи маданиятининг таъсири айниқса, деҳқончилик воҳаларидаги кулолчилик буюмларида яққол акс этади. Қовунчи маданиятининг илк босқичидаёқ кулолчилик соҳасида тубдан ўзгаришлар юз беради, энди улар мутлақо қўлда ясалган, сопол идишларнинг ости текис, ялпоқ. Идишлар турининг кўпчилиги тиниқ қизғич-оқиш ангобли, унинг устига тарам-тарам жигарранг ёки қора ранг оқизилган [5, 72-74]. Улар кўза, хурмача, бўйдор хум ва хумчалар бўлиб, уларнинг бўйин қисми торроқ, ёқасимон лаби бироз ташқарига қайрилган, баъзида елкасига хочсимон ёки қўшқават учбурчак ёки хоч шаклида тамға босилган. Уларга чизма нақшлар бериш учун тўлқинсимон ва тўғри чизиклардан фойдаланилган.

Чоқ воҳасидаги нафақат чорвадорларга оид ёдгорликларда, балки қишлоқ маконлари ва шаҳар керамика комплексида ҳам сопол қозонлар кўп. Улар қўшқулоқли, қорни чиққан, сферик шаклда, қўпол, сирти қоп-қора, куйган. Уларнинг аланга теккан қисмлари жигарранг оч-қизғич кўринишда бўлиб улар соф лёсс тупроқ лойидан, оловга бардошли бўлиши учун унга гил, майда туйилган октош ва чиғаноқлар қўшилган. Бу типдаги сопол қозонлар сармат қабилаларининг прохоров маданиятининг бир қулоқли сопол қозонларига ўхшаб кетади.

Қовунчи-1 сополлари орасида **зооморф дастали кружжалар** кўплаб учрайди. Уларнинг қорин қисми шарсимон, елкадан юқориси бироз ташқарига қайрилган ёки тик кўтарилган. Кружжалар орасида цилиндрик шаклдаги нусхалари ҳам учрайди. Кружжалар дастасининг юқори қисми ҳайвон фигураси билан яқунланган. Кенг тарқалган сопол идишлардан яна бири елкадан пасти конус шаклидаги косалар бўлиб, уларнинг оғзи кенг, ялпоқ туби торроқ, елкаси конуссимон танасидан ажраб туради. Баъзида улар орасида қўшқулоқли нусхалари ҳам учрайди.

Воҳадаги Шоштепа, Янги йўл, Қовунчитепа, Вревский, Туябўғуз, Янгийўл қабрларидан мазорқўрғонларида ўрганилган буюмларда бир-бирига ўхшаш хусусиятлар кузатилади. Мазорқўрғонларнинг деярли барчасида уй рўзғор (улар кўпчилиги сопол идишлар), зеб-зийнат, жанг қуроллари ва ҳайвонлар суяклари қўйиш кенг тарқалганлигини кўриш мумкин [6, 62]. Ўрганилган мазорқўрғонларга тегишли моддий-маданият намуналарининг аксарияти бизнинг давримизгача ўғирланмасдан етиб келган. Мазорқўрғонлардаги кулолчилик идишлари асосан жасад бош томони ва ёнига қўйилган бўлиб, уларнинг асосий қисмини кўпроқ кўчманчилар даштларида учрайдиган, қўлда ясалган сопол идишлар ташкил этади.

Мазкур хурмачага ўхшаш идишлар Ўрта Осиёнинг шимолий минтақаларида кенг ёйилган кўчманчилар моддий маданиятида кўплаб учрайди. Бу хилдаги сопол идишлар милодий I-II асрларга оид Фарғона водийсидаги қурум ва муғхоналар ва эрамизнинг I-IV асрларига оид Кугай, Қорабулоқ маданияти ўрта этапларига тааллуқли сопол идишлар ва Бор-Корбаз, Қорабулоқ, Жангаил, Гўрмирон, Исфара каби мазорқўрғонларда ҳам кўплаб қайд қилинган [7, 77]. Бу каби яхши пиширилмаган сифати паст, сопол идишлар кўчманчилар даштларида кўплаб учрайди.

Бу сопол идишлар ўзининг барча хусусиятларига кўра, Қовунчи маданияти сопол идишларига ўхшаш бўлиб, унинг сирти сариқ (баъзи жойлари жигарранг) ангоб билан бўялган. Ясашиш усулига кўра у ҳам ўтроқ аҳоли усталари томонидан ясалган сопол идишларни эслатади. Идишлардаги бунга ўхшашлик Фарғона водийси ёдгорликларидаги сопол идишларда ҳам мавжуд. Аслида чорвадорларда хунармандчилик юқори даражада тараққий этган. Бу ҳолатни кўшни қабилалар, кейинчалик Уструшога ҳам келиб жойлашган юечжилар моддий маданияти билан таққослаб кўрсак масала янада ойдинлашади [8, 191-192]. Бунга ўхшаш хусусиятлар нафақат Тошкент воҳаси балки, Уструшогада ўрганилган кулолчилик идишларида ҳам кузатилади. Бу ҳолат таҳлил қилинаётган кулолчилик идишларида антик даврда кириб келган юечжиларнинг ҳам таъсири борлигини кўрсатади.

Юқорида санаб ўтилган кулолчилик маҳсулотларида Қовунчи маданиятининг таъсири кучли сезилади. Академик Аҳмадали Асқаров ушбу маданиятига оид сопол идишларнинг умумий таърифини қуйидагича келтирадилар, “Қовунчи маданиятининг аксарият кўпчилиги сопол идишлари хум ва тухумсимон хумчалар, дастаси ҳайвон фигурали кружка ва хурмачалар Бурғулик керамикаси билан генетик жиҳатдан боғланмаган. Қовунчи маданиятининг

хум ва хумчалари бўғзи остида учбурчак, илон изи, схематик ҳайвон сифат расмлар ва хоч шаклидаги тамгалар учрайди. Хум ва хумчаларнинг елкаси нишаб, ташқарига қайрилган, гардиши юмалоқ ёки учбурчаксимон шаклда яқун топган. Елка ва бўғзини бирлаштирувчи дастаси баъзида ҳайвон шаклида ишланган. Унинг қарама-қарши томонида трубадимон жўмраги жойлашган. Қовунчи маданияти хурмачалари ва кружкалари жўмраксиз, аммо дасталари ҳайвон шаклида ишланган. Сопол идишлар таркибида катта ва кичик ҳажмдаги мискалар, флягалар, товалар, чироқдонлар, кўчқор бошли сопол қозон тагкурсилари қозон ва идиш қопқоқлари учрайди” [9, 312]. Умуман олганда, ўрганилган сопол идишларнинг барчасининг ясаиш технологияси, шакли ва сиртига берилган безакларида юқорида таърифланган хусусиятлар мавжуд.

Тошкент воҳасидаги Ворух ва Қорамозор мазорқўрғонларида бошқа ёдгорликлардан фарқли равишда металлдан ишланган жанг қуроллари кўпчиликни ташкил этади. Ханжарлар туткичида ёғоч даста излари сақланиб қолган. Ханжарлар шакли бир –бирига ўхшаш бўлиб, тиғи учига томон кескин қисқариб борган. Дастасининг бир қисми сақланиб қолган, унда тиғни мустаҳкамлашда ишлатилган михчалар ҳам қайд этилди. Мазкур тиғли қуролга ўхшаш ханжарлар Бишкент водийсидаги Тулхар, Бобашев қабристонларидан, Уструшонадаги Ғулбо ҳамда мил. авв. I асрга оид Лавандоқ мазорқўрғонларида ўрганилган. Ёғоч туткичи темир дастага қотиришда ишлатилган мих (скоба)лар эса Ачамойли мазорқўрғонлари ва Қанка шаҳар ёдгорлиги шаҳристонидан ҳам ўрганилган. Юқорида келтирилган топилмалар мил. авв.ги II-I ва милодий I асрлар билан даврланади [10, 66-73].

Мазорқўрғонлардан топилган қиличлар ҳам ясаиши ва шаклига кўра, бир-биридан кўп фарқ қилмайди. Бунга ўхшаш қиличлар мил. авв. II-I асрларга оид Бишкент водийсидаги Тулхар, Бобашев қабристонларида, Сўғд воҳасидаги мил. авв. II-I асрларга тааллуқли Лавандақ, Оқжартепа, Оғалиқ қабристонларидан, мил. авв. IV-II асрларга оид сарматлар қабрларидан ҳамда, жанубий Уралдаги мил. авв. II-асрга оид Бешнуеаровский мазорқўрғонларида ҳам ўрганилган.

Тавсиф баёни берилган моддий манбалар мазорқўрғонлар даврий санасини белгилашда устивор хусусиятларга эга сопол идишлар, Л.М. Левинанинг Ўрта Сирдарё бўйи сопол идишлари классификациясида, Қовунчи маданиятининг биринчи ва иккинчи босқичларида Сирдарёнинг қуйи қисмидан кириб келган

“Жети-Осор” жамоаларининг таъсири кучли бўлганлиги, учинчи босқичда эса, худудга ўтроқ воҳа Сўғд таъсирининг кучайганлиги [11, 89] тўғрисидаги фикрини тасдиқлайди.

Шундай қилиб Тошкент воҳасида Қовунчи маданиятининг 1- босқичи мил. авв. II асрда шаклланиб бошлаган ва милодий II асрларгача давом этган. Қарийиб 400 йил давомида янги маданиятга хос кўринишлар нафақат кулолчилик маҳсулотларида, балки маданият этник ва маънавий соҳаларига таъсир кўрсатган. Бундан ташқари, Қовунчи I га хос хусусиятлар меъморий–курилиш мажмуасида ҳам кўринади. Бу пайтда аҳолининг воҳалар бўйлаб жойлаша бориши билан бир пайтда, инновация сифатида, Қанка, Шоштепатепа каби монументал муҳофаа иншоатлари пайдо бўлади, археологик комплекс таркибида туб сифат ўзгаришлари юз беради, маҳаллий аҳоли орасига чорвадор туркий тилли этник гуруҳларнинг кириб келиши янада жадаллашади.

Қовунчи маданиятининг кейинги босқичи Қовунчи II га хос характерли хусусиятлардан бири кулолчиликка секин айланувчи қўл чархини кириб келиши бўлди. Натижада, аввалги қўпол ишланган идишлар ўрнини, эндиликда нисбатан хушбичим, юпқа идишлар ишлаб чиқариш эгаллади. Сопол идишлар комплексида аввал маълум бўлмаган, жетиасар маданиятининг милодий III-II асрлар комплексига хос кенг бўғизли, бўғзи тарам-тарам новли, бир кулоқли кўзалар пайдо бўлади. Арқонсимон нақшли идишлар, айниқса ошхона идишларида кўпаяди, улар орасида қора ва қизил ангоб билан пардозланган идиш хиллари кўпчиликини ташкил этади. Унинг устини қуйиқ ранг ёрдамида тарам-тарам гул билан қоплаш анъанага айланади. Кулолчиликда жетиасар таъсири кўзалар бўғзида тарам-тарам нақшларнинг пайдо бўлиши ва кўнгира (фестон) гулли жумракли идишларнинг кенг ёйилиши билан боғлиқ эди.

Бу босқичнинг яна бир муҳим белгиси бўйдор хурмача ва кружкалар дастасини реал ҳайвонсифат шаклда расмийлаштириш кенг қўламда ривож топади. Сирти тўлқинсимон чизма нақшли бир дастали кўзалар пайдо бўлади. Илк бор лагансимон идиш ёки босма бармоқ изли гуллар солинган сопол дастурхонлар пайдо бўлади [12,149]. Чоч воҳаси ёдгорликларида учрайдиган бундай гулли стол-дастурхонлар Сўғд, қадимги Фарғона, умуман Мовароуннахрнинг VII-VIII асрлар керамикаси учун характерлидир.

Чоч воҳасидаги Қовунчи-3 комплексида монументал меъморчилик ва муҳофаа тизими янада ривожланишда давом этади. Оташпарастилик ибодатхоналар

комплексини қуриш ва улар қошида вағнзе мулкени ташкил этиш таркиб топади. Шаҳристон атрофи мудофаа деворлари билан ўраб олинади. Воҳанинг йирик шаҳарларида урбанистик жараёнларнинг жадаллашгани боис, шаҳарда иккинчи шаҳристон ҳам таркиб топа бошлайди. Воҳада эрамиз бошларидан деҳқончилик маданиятининг ривожланиши билан узвий боғлиқ ҳолда бошланган илк шаҳар ҳаёти хунармандчиликнинг турли соҳаларини юксалишига, табиий ер ости хомашё бойликларининг ўзлаштирилишга, биринчи навбатда, тоғ саноатини ривожланишига олиб келади.

Қовунчи-3 давридан бошлаб чорвадорлар фаолияти туфайли, тоғ саноати ҳам иқтисодиятнинг асосий йўналишига айланади. Руда қазил, янчил, рудани махсус (диаметри 1-1,20 см) қўраларда эритиб, соф металл хомашёси олиш, ундан меҳнат ва ҳарбий қуроллар ясаш, шунингдек, тоғ саноатида меҳнат тақсимоти бошланади, яъни металлургия ишлаб чиқаришда ихтисослашиш жараёни жадал кечади. Металл конларига бой ҳудудларда (Оҳангорон водийси ва Чотқол тоғлари водийларида) металл ишлаб чиқаришга ихтисослашган марказлар пайдо бўлади.

Кулолчилик соҳасида сиртига бироз пардоз берилиб, усти қисман дудланган қизил рангга бўялган кулранг сополлар кенг ёйилади. Олдинги босқичларга хос идиш турлари деярли сақланган ҳолда, керамика комплексида арқонсимон бўртма нақшли ва чекма гулли сополлар кўпаяди. Дастаси турлича сопол қопқоқлар, паст бўйли хурмачалар ясаш авж олади. Салмоқдор яхлит оёқли пилта чироқдон ва исириқдонлар пайдо бўлади. Ошхона билан боғлиқ асбоб-анжомлари таркибида шохдор қўчқор бошли қозонтширғичлар ўрнини новвос тумшук қозон тағ курсилари эгаллайди.

Илк ўрта асрлар кулолчилиги ҳам ясаилиши ва шакл хусусиятларига кўра икки бир-биридан фарқ қилади. VI асрнинг иккинчи ярмида ҳам кулолчиликда эфталийлар даври сопол идиш шакилларини сақланиб қолиши билан ифодалаш мумкин. Милодий эранинг VII асридан бошлаб кулоллик маданиятида кўчманчилар нуфузининг таъсири ошиб идишларда, ўйма нақш, кўрсаткич чизиқсимон безаклар пайдо бўлади. Шунингдек туркларнинг метал, заргарлик буюмлари, қурол-аслаҳа ва безакли тақинчоқлари, юқори сифатли санъат асари сифатида қадрланиб, тезда Ўрта Осиёнинг ўтроқ аҳолиси ҳаёт тарзига кириб боради” [13,150-151]. Бу даврда “Жети-Осор” ва “Қовунчи маданияти”га мансуб кулоллик буюмларини Ўрта Сирдарё минтақасида қўлланиши давом этади. Қувурсимон жумракли, сирти суюқ ангоб билан бўялган идишлар турмуш тарзида ҳамон катта ўрин тутди. Бу ҳолни VII асрга

келиб Сирдарёнинг ўнг соҳили мавзейларидан Жиззах воҳасига янги-янги чорвадор кўчманчи гуруҳларнинг кириб келиши ва ўтроқлашиши билан изоҳлаш мумкин.

Антик даврига хос (Қовунчи-1 ва Қовунчи-2 босқичларига хос) майда зооморф ва антромоорф сюжетли терракота ҳайкалчалар таркибида ҳам ўзгаришлар юз беради, яъни Қовунчи-3 даври қатламларида катта ҳажмли ҳайкалсозлик, шунингдек, ибодатхона ва аслзодалар қасрлари мажмуаси безагида зооморф ва антромоорф сюжетли бўртма-қабарик скульптура фризлари (пирамон) пайдо бўлади. Бу пайтда Чоч ҳукмдорларнинг иконаграфик образларини, акс эттирувчи тангалар ҳам зарб қилинган.

Маҳаллий анъаналарга асосланган моддий манбалардаги бундай сифат ва шакл ўзгаришлари фанда “Қовунчи маданияти” номини олган. А.А. Асқаровнинг таъкидлашича, “Унинг этник асосини маҳаллий сўғдийлар ва Сирдарё бўйи туркий қабилалари ташкил этарди. Улар таркибига хунларни кириб келиши туркий этнос қатламини қалинлашувига олиб келади. Ана шу курама этноснинг моддий маданияти “Қовунчи маданияти” номи билан фанда ўрин олган” [14,277]. Шундай қилиб, Қовунчи маданияти бир неча аср давомидаги ижтимоий сиёсий ва этно маданий жараёнларнинг маҳсули бўлиб, у нафақат Уструшона халқлари балки, Ўзбекистон халқлари моддий ва маънавий ҳаёти тарихида муҳим аҳамият касб этган.

Хуллас, Ўрта Осиёда, жез давридан бошлаб икки хил хўжалик вакилларининг фаол маданий алоқалари кузатилиб, бу жараён, айниқса, антик даврда кўчманчи чорвадор қабилаларнинг деҳқончилик воҳалари томон ёшасига кириб келиши натижасида яна ҳам кучаяди. Натижада, Уструшонада ҳам Қовунчи маданиятига хос моддий маданият намуналари кенг ёйилади. Кўплаб аҳолининг кириб келиши бирламчи аҳамият касб этмасада, маҳаллий маданият намуналаридаги сифат ўзгаришларига катта таъсир ўтказган. Айни пайтда, даштдан кириб келган аҳолининг секин-аста ўтроқлашиб, маҳаллий аҳоли билан қоришиб бориши, воҳада этник ва ижтимоий сиёсий ҳаётнинг янада жонланишига сабаб бўлган.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Филанович. М.И. Ташкент зарождение и развитие города и городской культуры. Ташкент, 1983. С. 38-44.
2. Филанович. М.И. К интерпретации погребений в нижнем горизонте Шоштепы в Ташкенте // ИМКУ. Вып. 25. Ташкент, 1991. С.138.

3. Горбунова Н. Г. Некоторые особенности формирования древних культур Ферганы // АСГЭ –Л.: 1984, -№ 25. –С. 102.
4. Обельченко О.В. Миранькулские погребение // ИМКУ– Ташкент: 1969, – №8. –80-90 с.
5. Буряков Ю.Ф. Генезис и этапы развития городской культуры Ташкентского оазиса. Ташкент, 1982, с.72-74.
6. Массон В.М. Культурогенез древней Центральной Азии. Санкт Петербург: Санкт Петербургский государственной университет, 2006. С. 62.
7. Брыкина Г.А. Юго западная Фергана в первой половине 1-тысячелетия нашей эры. Москва, 1982. С. 77.
8. Хўжаев А. Фарғона тарихига оид маълумотлар. “Фарғона”, Фарғона, Б. 191-192.
9. Асқаров А.А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. Тошкент, 2015. Б. 312.
10. Тошбоев Ф.Э. Уструшона халқларининг харбий қуроллари ҳақида дастлабки мулоҳазалар. Ўзбекистон археологияси № 7 Тошкент-Самарқанд: 2013 Б. 66-73.,
11. Левина Л.М. Керамика и вопросы хронологии памятников джетысарской культуры. В сб. Материальная культура народов Средней Азии и Казахстана. Москва, 1966, с. 89.
12. Пардаев М.Х. Жиззах воҳасининг VII-VIII асрлардаги қуллолик идишлари // ЎММТ. 30- нашри. Самарқанд, 1999. – Б. 149.
13. Пардаев М.Х. Илк ўрта асрларда чўл маданиятининг Жиззах ва Бухоро воҳасига таъсири. // ОНУ, Т., «Фан», 1998. №4-5.Б. 98
14. Асқаров А.А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. Тошкент, 2015. Б.277.

